

УДК 330.1:336.7

Косточка О.О.

*аспірант кафедри менеджменту банківської діяльності
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана*

ГЕНЕЗИС ТА ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРІЇ ЗАОЩАДЖЕНЬ

Стаття присвячена аналізу поглядів науковців щодо тлумачення категорії «заощадження домогосподарств». Проаналізовано підходи іноземних та вітчизняних економістів щодо процесу нагромадження капіталу. Охарактеризовано вплив доходів домогосподарств на формування заощаджень. Досліджено сутнісний взаємозв'язок між інвестиціями та заощадженнями.

Ключові слова: заощадження, домогосподарство, доходи, витрати, споживання.

Косточка А.А. ГЕНЕЗИС И ЭВОЛЮЦИЯ ТЕОРИЙ СБЕРЕЖЕНИЙ

Статья посвящена анализу взглядов ученых относительно толкования категории «сбережения домохозяйств». Проанализированы подходы иностранных и отечественных экономистов к процессу накопления капитала. Охарактеризовано влияние доходов домохозяйств на формирование сбережений. Исследована сущностная взаимосвязь между инвестициями и сбережениями.

Ключевые слова: сбережения, домохозяйство, доходы, издержки, потребление.

Kostochka O.O. GENESIS AND EVOLUTION THEORIES OF SAVINGS

The article analyzes the views of scientists on the interpretation of the category of «household savings». The approaches of foreign and domestic economists on the process of capital accumulation. The influence of household income on savings formation. Essential investigated the relationship between investment and savings.

Keywords: savings, household, income, expenditure, consumption.

Постановка проблеми. В будь-яку епоху людство прагнуло і прагне до багатства, до накопичення особистих заощаджень, вкладаючи в це поняття приріст власного добробуту. В стародавні часи багатством людини вважалося володіння землею, адже земля приносила прибутки у вигляді отриманого врожаю, оренди та від перепродажу її. Згодом багатство виражалося не лише у гектарах, а й в маєтках, коштовностях та предметах мистецтва. Еволюція розуміння стану заможної людини пройшла через багато віків і з кожним циклом поєднувала у собі досягнення минулого. Тобто відповіді на такі питання: «Що таке багатство і як його накопичити?», «Як заощаджувати і з якою метою?» постійно змінюються, тому що потреби людства еволюціонують. Відомий вчений-фізик С.П. Капіца вважав, що людство завжди мало і має необхідну кількість ресурсів і енергії для задоволення власних потреб та розвитку. Але проблема не в кількості знань, землі та багатства, а в самому суспільстві – у механізмі їх розподілу, споживання та накопичення [1, с. 168].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ретроспективний аналіз праць з теорій заощаджень іноземних та вітчизняних науковців дозволяє зробити акцент у нашому дослідженні на таких: Арістотель, Т. Ман, А. Тюрго, А. Сміт, Т. Мальтус, Дж. Мілль, Дж. Гобсон, С. Сімонді, Д. Рікардо, Н. Сеніор, А. Маршалл, Дж. Кейнс, Дж. Хікс, Дж. Катона, М. Фрідмен, Ф. Модільяні, Р. Холл, А. Лапаєв, Б. Кваснюк, Т. Кізіма та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Науковці багато століть поспіль досліджують сутність та різні аспекти заощаджень і досі не прийшли до єдиного трактування категорії «заощадження». Метою дослідження є аналіз наукових поглядів економістів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перші згадки про заощадження можна побачити у працях давньогрецьких вчених. Так, Марк Порцій Катон Старший у трактаті «Про землеробство» писав про необхідність землеробства для утримання маєтку і власного господарства [2, с. 97]. Ксенофонт у своїй праці «Ойкономія» («Про домашнє господарство»)

наголошував на необхідності нагромаджувати гроші на випадок війни для розширення пануючого на той час натурального виробництва, а також щоб близьким та рідним допомагати [3]. Інший давньогрецький вчений Арістотель в своїй «Політиці» розкриває взаємозв'язок між грошима та заощадженнями, завдяки появі перших. На його переконання, заощадження – це залишок грошей, який залишився після споживання [4].

Загалом давньогрецькі науковці розуміли заощадження як надлишок, який виникає в результаті перевищення доходу над споживанням. Водночас вони зазначали, що ощадна поведінка має бути суспільною.

Наступним етапом розвитку теорії заощадження був меркантилізм. Представники даного напрямку економічної теорії розглядали заощадження з протилежної сторони, ніж давньогрецькі мислителі. Меркантилісти трактували заощадження як результат економії коштів, а давньогрецькі вчені розуміли під цим поняттям надлишок споживання. Так, Томас Ман писав, що процвітає і багатіє лише той, хто співвідносить свої доходи і витрати. Також він зазначав, що працьовитість, яка збільшує багатство і ощадливість, є головним джерелом примноження національного багатства [5, с. 56]. Таким чином, меркантилісти вважали, що гроші виступають головним джерелом багатства, а заощадження це лише можливість накопичити гроші. Проте заощадження не відводилося головна роль засобу нагромадження багатства.

Далі дослідження заощаджень представлені роботами представників класичної політичної економії. Першим з науковців, хто дослідив саме механізм формування заощаджень, є А. Тюрго. Згідно його вчення, кожне рішення про заощадження співпадає із рішенням про інвестування. Таким чином, процес трансформації заощаджень в капітал відбувається відносно миттєво і без зайвих перешкод. Тюрго також був першим хто охарактеризував взаємозв'язок заощаджень та інвестицій.

Першим, хто дослідив заощадження як економічну категорію, був Адам Сміт. У своїй праці «Дослі-

дження про природу і причини багатства народів» він визначав заощадження як фактор суспільного добробуту. Сміт стверджував, що «сама ощадливість, а не працьовитість є безпосередньою причиною зростання капіталу, оскільки хоча працьовитість і створює те, що накопичує ощадливість, проте капітал ніколи не міг би зростати, якби ощадливість не зберігала та не накопичувала» [6, с. 43]. Сміт розглядав природу заощаджень з точки зору застосування суспільного характеру ощадливої поведінки. Так, наприклад, якщо індивід бажає примножити власне багатство, то він скорочує витрати і вкладає заощаджені кошти в капітал, який принесе очікуваний прибуток. Так само, на думку Адама Сміта, потрібно розуміти і механізм примноження національного добробуту – кожен має робити як вище зазначений індивід, і це має принести загальнонаціональний ефект [6, с. 44].

Особливість концепції Адама Сміта полягає у тому, що він переходив від індивідуального багатства до суспільного і на підставі цього давав пояснення заощадження в національних масштабах. Тобто, як і попередники, він розумів заощадження як економію частини витрат. Також Адаму Сміту належить вислів, що «економічна людина – це особа, якій притаманний здоровий егоїзм, і вона прагне до все більшого накопичення багатства» [7, с. 18]. В свою чергу, він не погоджувався з твердженням, що заощадження обмежують платоспроможний попит. Адам Сміт вважав, що заощадження, навпаки, створюють цей попит, адже нагромадження коштів без їх подальшого використання є повною нісенітницею. Алогічність даного твердження пояснюється тим, що заощадження завжди перетворюються в інвестиції, а ті, в свою чергу, в капітал, який спрямовується на споживання.

Вагомий внесок у розвиток дослідження поняття «заощадження» зробив Т. Мальтус. Заощадження він прирівнював до інвестицій і розумів їх як приріст доходу в капіталі. Мальтус розрізняв заощадження, яке формується в результаті зростання доходу, та заощадження, яке утворюється внаслідок скорочення витрат [8, с. 34]. Вчений у своєму дослідженні дійшов висновку, що має існувати баланс між заощадженням та споживанням, який врівноважуватиме попит на споживчі товари і який стимулюватиме купівельну спроможність населення.

Грунтовне дослідження із співвідношення заощаджень, інвестицій та створення скарбів провів Дж. Мілль. Він розділяв поняття заощаджень та скарбів. Під першим він розумів частково не спожитий дохід, а під другим – абсолютно не спожитий дохід. Мілль висунув гіпотезу про те, що заплановані інвестиції дорівнюють запланованим заощадженням. Тобто заощадження складають різницю між доходом та споживанням, а під останнім він розуміє задоволення першочергових або життєво необхідних потреб. Також Дж. Мілль пояснює заощадження як вигоду від споживання в майбутньому, і саме схильність до заощадження представляє собою винагороду від утримання від поточного споживання, яке є завжди дорожчим. В даному випадку відсоткова ставка відіграє роль фактичної винагороди, і в такому разі вона має перевищувати норму до заощадження [9, с. 45]. Для цього людина має бути впевнена у своїх можливостях щодо споживання у майбутньому.

У проблемі схильності до заощадження ключову роль відіграють психологічні фактори, такі як: рівень розвитку суспільства, соціальної підтримки, можливість прогнозування, стабільність економіки тощо. Дж. Гобсон, продовжуючи вчення А. Сміта, у праці

«Промислова система» обґрунтовує гіпотезу про те, що заощадження спричиняють виробництво додаткової кількості різних видів капіталу, а заощаджений дохід витрачається на виробничі блага. Дж. Гобсон обґрунтував свою думку, що сума заощаджень не може збільшуватися нескінченно [10, с. 122]. В тому випадку якщо заощадження спричиняють тезаврацію грошей або невикористаних депозитів, то зростання заощаджень призводить до скорочення попиту на товари і створює диспропорцію в економіці.

У центрі уваги досліджень Дж. Гобсона були і проблеми розподілу. Він продовжив лінію аналізу, що пов'язана з теорією недоспоживання С. Сімонді. Визначаючи проблему недоспоживання як причину криз, Гобсон зробив висновок, що надмірне заощадження капіталістів або спрямування накопиченого багатства на непродуктивні цілі призводить до стагнації виробництва. Якщо заощадження спричиняють тезаврацію грошей або невикористаних депозитів, то зростання заощаджень створює диспропорцію в економіці, призводячи до скорочення попиту на товари [10, с. 123]. Мета покращення життя суспільства за Дж. Гобсоном – загальне підвищення заробітної плати і встановлення обмежень на рівень прибутків підприємців.

С. Сімонді був послідовником А. Сміта. У 1819 р. він опублікував свою головну працю «Нові начала політичної економії». Теорія відтворення і криз є основою економічного вчення Сімонді. Метою капіталістичного виробництва він визначав споживання, а диспропорцію між виробництвом і споживанням розглядав як основну суперечність капіталізму, що виявляється у кризах. Кризи, на думку Сімонді, це результат внутрішніх суперечностей капіталістичної системи, вони проявляються у вигляді загального перевиробництва і недоспоживання.

У розвиток теорії заощадження свій внесок зробив класик Давид Рікардо. До загальної ролі заощаджень в економіці він відносив песимістично. На його думку, розвиток ринкової економіки призводить до збільшення частки ренти в національному доході та відповідному зниженню частки підприємницького прибутку. Д. Рікардо не підтримує позицію ощадливої поведінки: «Не може бути більшої помилки, – вважав він, – ніж припущення, що капітал збільшується від неспоживання. Якщо б ціна праці піднялася до такої висоти, що, не дивлячись на збільшення капіталу, його не можна було б застосовувати в більшій кількості, то я сказав би, що таке природження капіталу буде знову спожито непродуктивно» [11, с. 130].

В обґрунтуванні категорії «заощадження» значну роль відіграла теорія стримування Нассау Вільяма Сеніора, викладена в «Основних началах політичної економії» та «Листах про фабричне законодавство». Суть даної теорії полягає у тому, що вартість визначається витратами виробництва, а не витратами праці. Але акцент на ощадливості він робив з точки зору скорочення часу на відпочинок та на другорядні витрати. Н. Сеніор вважав, що заощадження формуються в умовах рівної величини витрат різних шарків населення. Цей факт вважався абсурдним і підлягав нищівній критиці [12, с. 178].

Поняття «стримування» може трактуватись з декількох позицій. По-перше, воно може означати відмову від поточного споживання задля нагромадження капіталу, і це можливе лише завдяки стримуванню поточних витрат. Саме таке розуміння і мав на увазі Н. Сеніор. По-друге, капітал можна отримати і у спадщину, тобто використовуючи нагрома-

дження іншої людини. Згідно позиції Н. Сеніора, стримування має зникнути у стаціонарній економіці, в якій заощадження дорівнюють нулю [12, с. 178].

Альфред Маршалл вважав за доцільне використовувати термін «очікування» замість введеного Н. Сеніором «стримування». Він відзначав, що короткострокова крива пропозиції заощаджень має позитивний нахил, однак вона може мати і зворотний нахил через ефект Сарганта: індивіди, які заощаджують, щоб забезпечити деякий дохід в старості, виявляють, що в результаті падіння норми процента вони вимушені заощаджувати все більше і більше [12, с. 374].

А. Маршалл, поділяючи погляди Дж. Мілля, під заощадженнями також розумів різницю між доходами та витратами на споживання. Суб'єктами ощадних відносин, на його думку, можуть бути всі представники суспільства, хоча перевага надається власникам капіталу. Тобто Маршалл на відміну від попередників наголошував на ощадній поведінці суспільства, відзначаючи важливу роль як робітників, так і капіталістів. У своїй праці під назвою «Принципи економічної науки» Маршалл наголошував, що людина завжди намагатиметься розподілити свої витрати так, щоб їх рівень не змінювався ні у короткостроковій, ні у довгостроковій перспективі [13, с. 7].

А. Маршалл зазначав, що причиною зростання або скорочення рівня заощаджень виступає низка факторів як економічного, так і соціального характеру. Саме від факторів залежить величина заощаджень домогосподарств. До них відносять: культурно-історичні традиції й мотивації і розмір ставки відсотка на заощадження [13, с. 111]. Маршалл визначальним фактором впливу на схильність населення до заощадження вважав відсоткову ставку, адже її скорочення спонукає людей не заощаджувати, а витратити отриманий дохід.

Вагомий внесок у розвиток теорії заощаджень зробив Дж. Кейнс. Його вважають засновником теорії споживання та заощадження, і свої погляди з приводу цього він виклав у праці «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей». Дж. Кейнс трактує заощадження як залишок доходу, який залишається після того, як здійснено витрати на споживання. Необхідність задоволення першочергових потреб домогосподарств є сильнішим, ніж прагнення до заощаджень, останнє стає вагомим, коли буде досягнуто певний рівень добробуту. Обираючи між поточним та майбутнім задоволенням своїх потреб, населення повинно мати чітке уявлення про вигоди кожного з них і визначити, якою мірою та частка доходу, яка не буде спожита в поточному періоді, вплине на рівень їхнього доходу у майбутньому [14, с. 151].

Дж. Кейнс визначив, що психологія суспільства така, що зі зростанням сукупного реального доходу збільшується й сукупне споживання, проте не такою мірою, якою зростає дохід [14, с. 157]. Таким чином, за умови зростання поточного доходу індивід перестає бути найманим працівником, який витрачає більшу частину доходів на особисте споживання, і перетворюється на капіталіста, який постійно накопичує капітал [15, с. 30].

Класики вважають, що люди ніколи не тримають заощадження у формі готівкових коштів і не здійснюють інвестицій за рахунок останніх [12, с. 147]. Але Дж. Кейнс увів категорію «перевага ліквідності» та обґрунтував і схильність до заощаджень, і схильність до збереження заощаджень у формі готівки. Він вважав, що зберігати частину заощаджень у найліквіднішій формі, населення спонукають невпевненість щодо майбутньої норми відсотка.

Дж. Кейнс на відміну від класиків розглядав заощадження як величину, похідну від інвестицій. Тобто він досліджував як за допомогою мультиплікатора створюються заощадження, які необхідні для конкретного рівня інвестицій. Запропонований Кейнсом мультиплікатор «показує, наскільки повинна зрости зайнятість, щоб викликати таке збільшення доходу, яке може спонукати учасників господарського процесу відкласти необхідну суму додаткових заощаджень» [14, с. 182].

Для недопущення стагнації економіки внаслідок розбалансування взаємозв'язку між заощадженнями та інвестиціями, яка призводить до скорочення попиту, зниження виробництва, підвищення безробіття, необхідне втручання держави у вигляді монетарної, податкової, бюджетної політики, спрямованої на стимулювання інвестицій [16, с. 458].

Під категорією «заощадження» Дж. Хікс розуміє запланований приріст вартості майна індивіда за визначений термін. Хікс, зробивши синтез кейнсіанської моделі, дійшов висновку, що заощадження – це складна економічна категорія, і виокремив два види заощаджень: заплановані та фактичні. Одним із найвагоміших здобутків Дж. Хікса є створена ним модель, яка отримала назву «хрест Хікса». Дана модель фіксує стан економічної рівноваги в точці перетину двох кривих: лінії IS, що відображає рівність заощаджень та інвестицій, і лінії LM, що характеризує рівність попиту на гроші, який визначається схильністю до ліквідності та пропозицією грошей [17, с. 96].

І. Фішер розробив модель міжчасового вибору споживача. Її суть полягає у тому, що перед індивідом завжди постає вибір між теперішнім та майбутнім споживанням. В процесі формування заощаджень Фішер звернув увагу на те, що за все життя людина може змінювати норму свого споживання, змінюючи і обсяги заощаджень. Дане заміщення вчений назвав «граничною нормою заміщення споживання першого періоду в другому» [18, с. 583].

Дж. Катона, родоначальник економічної психології, вважає, що «економіка без психології не буде мати успіху в обґрунтуванні важливих економічних явищ, а психологія без економіки не має шансів на посилення найбільш загальних видів людської поведінки» [19, с. 9]. Катона наголошує, що звичайні домогосподарства на відміну від економістів зовсім по-іншому сприймають і підраховують заощадження. Він дійшов висновку, що заощадження, по своїй суті, неоднорідні і мають такі складові: по-перше, контрактні заощадження – необхідність домогосподарств виконувати свої зобов'язання за раніше укладеними угодами, по-друге, це дискреційні заощадження – поточні інвестиції у вигляді вкладень в банки, цінні папери, ліквідні активи, нерухомість і, по-третє, залишкові заощадження – це заощадження, які залишилися після здійснення поточних витрат, і рішення щодо їх інвестування ще не прийнято [19, с. 230–231].

Згідно теорії «перманентного доходу» М. Фрідмена, людина приймає рішення про споживання та заощадження відносно очікуваного сукупного доходу за весь період життя [20]. Вчений обґрунтував твердження, що дохід, який отримує домогосподарство, складається з двох компонентів. Перший – перманентний, або регулярний, дохід, який залежить від рівня освіти, добробуту та соціального статусу людини. Даний вид доходу залежить як від матеріальних, так і від нематеріальних чинників. І другий – транзитивний, або нерегулярний, дохід, який залежить від зміни ринкової вартості активів та від

інших непередбачуваних подій. Відповідно до концепції Фрідмена, домогосподарства завжди прагнуть споживати перманентні доходи, а транзитивні – перетворювати у заощадження.

Лауреат Нобелівської премії з економіки «за аналіз поведінки людей, пов'язаної із заощадженнями» Ф. Модільяні розробив теорію життєвого циклу, яка вивчає зміни доходів і потреб в динаміці, які відбуваються впродовж усього життя людини і пов'язані зі зміною соціальних статусів [21, с. 536]. Модільяні стверджував, що приріст доходу домогосподарства зростає до моменту виходу на пенсію, а потім, відповідно, знижується. Потреби, від яких залежать витрати, також нерівномірні впродовж життя, це пов'язано із змінами в сім'ях. Так як рівень доходу змінюється впродовж життя домогосподарства, то заощадження дають змогу перерозподіляти свої доходи так, щоб вирівняти звичний рівень споживання у довгостроковій перспективі.

Р. Холл стверджував, що на рішення домогосподарств з приводу заощадження та споживання значний вплив має нова інформація. Так як нова інформація не має взаємозв'язків з уже існуючою, то в разі її надходження поведінка споживача стає непередбачуваною. Непередбачуваними є й зміни рівня споживання та розподілу поточного доходу між споживанням і заощадженням. Передумовою моделювання поведінки людини виступає те, що населення формує своє поточне споживання таким чином, щоб максимізувати очікувану міжчасову корисність відповідно до теорії життєвого циклу.

Серед вітчизняних вчених Ю. Кашин та Т. Кізима зробили найбільш знакові дослідження проблемами заощаджень. Ю. Кашин визначив заощадження як відокремлену частину грошових доходів населення, метою якої є задоволення майбутніх потреб. В ринковій економіці величина щорічних витрат домогосподарств менша за величину їх доходів. Для задоволення основних і другорядних потреб слугує система мотивів, яка спонукає населення до заощадження: 1) задоволення потреб, витрати на які перевищують доходи, що залишаються після задоволення найбільш нагальних потреб; 2) створення певних сум грошових резервів на непередбачені випадки; 3) бажання зберегти стабільний рівень споживання після виходу на пенсію; 4) невмотивовані заощадження населення, які виникають внаслідок підсвідомих прагнень або через перевищення доходів над споживанням [22, с. 88].

Т. Кізима зазначає, що заощадження – «це передусім складна і багатогранна економічна категорія, яка характеризує відносини, що виникають всередині домашнього господарства та між іншими економічними суб'єктами (підприємствами, інституціями фінансового ринку, державою) з приводу розподілу отриманих доходів та формування відповідних фондів грошових коштів, покликаних забезпечувати споживання або зростання доходів їхніх власників у майбутньому» [23, с. 201].

Висновки з даного дослідження. Аналіз еволюції поглядів вчених на тлумачення категорії «заощадження» різняться залежно від епохи та стану економічної системи загалом. Важливим фактором розвитку економіки є стан довіри населення. Рівень довіри

визначає, якому способу заощадження надається перевага – готівкові кошти чи інвестиції. І перший, і другий способи заощадження гарантує покриття майбутніх витрат. Інвестиції виступають гарантом майбутніх доходів, а готівка – ліквідність. На нашу думку, категорію «заощадження» варто розглядати як частину доходу, яка залишається після здійснення витрат на споживання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Капица С.П. Парадоксы роста: Законы развития человечества / С.П. Капица. – М.: «Альпина Нон-фикшн», 2010. – С. 192.
- Катон М.П. Земледелие / М.П. Катон; пер. и коммент. М.Е. Сергеев; отв. ред. И.И. Толстой. – М., 1950. – 224 с.
- Ксенофонт Афинский. Сократические сочинения / Афинский Ксенофонт [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://krotov.info/lib_sec/11_kes/kkseno8.html.
- Аристотель. Политика / Аристотель; пер. с давньогр. та передм. О. Кислюка [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://litopys.org.ua/aristotle/arist.htm>.
- Плотников И. Меркантилизм / И. Плотников. – М.: Директ-Медиа, 2007. – 82 с.
- Агапова И.И. История экономической мысли: [курс лекций] / И.И. Агапова – М.: ЭКМОС, 1998. – 248 с.
- Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народа / А. Смит. – М., 2007. – 371 с.
- Мальтус Т.Р. Опыт о законе народонаселения / Т.Р. Мальтус. – М.: Эконом: Ключ, 1993. – 487 с.
- Нугуманова Л.Ф. Эволюция представлений о сущности сбережений домохозяйств в работах зарубежных экономистов / Л.Ф. Нугуманова // Экономические науки. – 2010. – № 5(66). – С. 43–46.
- Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли / Б. Селигмен; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1968. – 598 с.
- Рикардо Д. Сочинения. Т.1. Начала политической экономии и налогового облажения / Д. Рикардо. – М.: Госполитиздат, 1955.
- Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг; 4-е изд.; пер. с англ. – М.: Дело Лтд, 1994. – 720 с.
- Маршалл А. Основы экономической науки / А. Маршалл. – М., 2008. – 364 с.
- Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, теории, процента и денег / Дж.М. Кейнс. – М.: Прогресс, 1992. – 520 с.
- Орлова И.Ю. Исследование сберегательных и инвестиционных стратегий населения Дж. М. Кейнсом / И.Ю. Орлова // Вопросы экономических наук. – 2009. – № 3. – С. 29–31.
- Чеканский А.М., Фролова Н.Л. Микроэкономика. Промежуточный уровень: [учебник] / А.М. Чеканский, Н.Л. Фролова. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 685 с.
- Національні заощадження та економічне зростання. Інститут економічного прогнозування; за ред. д.е.н. Б.Є. Кваснюка. – К.: «МП «Леся», 2000. – 304 с.
- Мэнкью Н.Г. Макроэкономика / Н.Г. Мэнкью; пер. с англ. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 736 с.
- Katona G. Psychological Analysis of Economic Behaviour, N.Y., McGraw-Hill, 1951.
- Friedman M.A Theory of the consumption. – Princeton, 1957. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://press.princeton.edu/titles/978.html>.
- Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: в 5 т. Т. 5: в 2 кн. Всемирное признание: Лекции нобелевских лауреатов; сопред. редкол. Г.Г. Фетисов, А.Г. Худокормов; отв. ред. Г.Г. Фетисов. – М.: Мысль, 2004. – Кн. 1. – 767 с.
- Лапаев А.С. Денежные сбережения населения как экономическая категория / А.С. Лапаев // Вестник ОГУ. – 2010. – № 2(108). – С. 84–90.
- Кізима Т.Ю. Заощадження домашніх господарств: сутнісно-теоретичні та класифікаційні аспекти / Т.Ю. Кізима // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – № 10 (113). – С. 200–206.